

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha
Band: 14 (1940)
Artikel: La tratga de biestga en Surselva: entginas notizias historicas
Autor: Candinas, Leci
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881152>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

P. Placi a Spescha ha scret avon 150 onns: „Biestga e glimaris han lur tau-nas e muletgs per dormitori - ils pors lur camons, che corrispunda tut a lur esser e natira; la fumeiglia en treglia encuntercomi stat mender che la biestga!“

Dieus protegi nossas alps, nossa biestga, nossa fumeiglia!

La tratga de biestga en Surselva

Entginas notizias historicas da Leci Candinas, veterinari, Mustér

La populaziun sursilvana ei da vegl enneu sededicada alla tratga d'animals. Ils emprems habitonts de nossa contrada, dals quals nus possedein mussaments neu dal temps de bronza, tenevan gia tgauras e nuorsas, pli tard era biestga. Ed ils vegls Rets, descendents dils Etruscs e Tuscs, che han tenor la détga priu refugi els cuolms ed ein secasai, possedeivan ina economia armentiva, che mava bein. Aschia lauda Columella, in scribent roman, ch'ei vivius ca 60 onns suenter Christus, las bunas latgieras dellas alps. En sia ovra intitulada: „De re rustica“, la quala cumpeglia buca meins che 12 cu-dischs, scriva el: „Las vaccas ein de pintga carschientscha e statura, mo quellas dattan bein latg, il qual ei drovan per trer vadials jasters.“ Era Pli-nius (27—79 s. Chr.) raquenta, ch'ils pievels en las alps senutreschien gl'en-tir onn ora cun latg. E Strabo agiunscha, ch'il caschiel dellas alps reticas seigi famus e perquei zun tschercaus tier ils Romans. Da lezzas uras cum-pigliava la Rezia persesez in pli grond territori.

Scrutaturs della cultura bovina pretendan, ch'ils differents raz locals della Surselva d'avon onns sebaseschien sin la tratga de biestga dellas differentas populaziuns reticas. Aschia per semeglia seig'ei vegniu cattau en Tujetsch, la patria dils Aetuats, in raz de Tujetsch e sin la riva seniastra dil Rein en la Cadi (Mustér, Sumvitg, Trun, Schlans e Breil), la patria dil Mantuats, il raz sursilvan.

Dal temps nua che nossa tiara ei stada dominada dals Romans, existeva in pulit hanletg cun l'Italia. Surtut vegneva marcadau cun mignucs e mignucas e tgisa forsa aunc cun tschagrun. Sin las vias digl imperi, eregidas sur nos pass grischuns, semovevan en scadin cass era marcanzia de cavals e quella de biestga. Pér cun l'invasiun dils Alemans ha quei calau, per aschiditg sco la tiara ei stada occupada da quels.

Ton ei cert, ch'ils Alemans possedeivan bialas muntaneras d'animals. Talas han senz'auter priu contact cun la biestga dils Rets. Ina brev de Cassiadorus fa paleis, che las vaccas alemanas hagien megliurau il raz de biestga retic.

Duerst, in dils pli versai specialists en talas damondas, quenta la biestga dils Alemans per la pli gronda e biala en las alps. Quellas fuvien melnas, cotschnas e brinas.

Sut Carli, il Grond, ha la mercanzia priu in meglier svilup en Rezia. Lez ha introduciu fieras e favorisau gl'export cun l'Italia. Sin las staziuns de duana dil Spligia e dil Septimer vegneva pagau dazi per: launa, pials tschut, teilas coloradas, corns, fier, plum, vin, garnezi, specerias, peschs; caschiel caura e vacca, pischada e sunscha, dapli per cavals, genetschas e tiers manedels. Ins va strusch en èr de concluder, ch'il Lucmagn, in pass ch'ei gia vegnius transitaus en vegls tschentaners, survevi al medem intent, tonpli che da cheu anora ei sesviluppau pli tard in fetg impurtont export de biestga cun l'Italia. Il meglier document cultural, che la historia grischuna posseda ord il temps medieval ei bein il testament d'uestg Tello, morts entuorn gl'onn 784, entras il qual ses gronds beins en Surselva ein daventai possess della venerabla claustra de Mustér. Da gliez temps udevan ils funs a gronds signurs, cavaliers e libers purs. Ils davos cultivavan mo pigns beins en agen possess ni tals affitai dals signurs. Il grond e ver stan dils purs formavan ils colons, ni cul dretg plaid, „ils migiurs“. Quels manaschavan ils beins dils patruns, cultivavan la tiara e la tratga d'animals e pagavan persuenter tscheins en fuorma de fretgs e produczion animala, sco vadials, puleins, anseuls, tschuts, caschiel etc. Ordlunder seresulta, che la populaziun sursilvana de lezzas uras s'occupava intensivamein e quasi exclusivamein en l'economia purila e zuar cul principal rom de quella, la tratga de biestga. Ils products della tratga survevan agl agen nutriment della populaziun e da l'autra vart era sco mied de pagamen e brat.

Schebein las vaccas dils colons e dils libers purs fuvan bialas ni marcortas, magras e schentgas ni grassas e lommas ei strusch d'erruir. Denton pugnieras dev'ei per franc daret. En veglias descripziuns della biestga grischuna, sco tier Kronfels, Leonardi, Catani, Pol, Fient ed era en la litteratura sursilvana romontscha (pareglia „La pugniera“), s'entaupan ins tscheu e leu cun las pugnieras. Buca per far de sedar e per pugnar, mobein per emprender d'enconuscher quellas, ils trumfs dils geraus e dils puruns: Vaccunas cun pèz pursaniu e profund, venter gagliau, tgau cuort e tèsta dira, cun corns grevs e strubiai („Crutscha!“) e cun in insuperabel spért ambizius. Tals tips, ussa zuar representants della tratga brina, ein aunc ozildi ina ga ni l'autra d'anflar denter las chischadas de nossas alps.

Certins auturs pretendan, ch'il pugnar seigi ina specialitad dil raz eringè e che quellas pugnieras possedien pia saung dellas vaccas, ch'ils libers Valzers han rabbitschau en nossa tiara cun lur invasiun. Dr. Forrer, veterinari ad Andeer, manegia che las vaccas eringèas hagien veramein influenzau il raz indigen. E Kaltenegger scriva: „Entras cruschaziun cun las vaccas eringèas ei il raz indigen sesaviarts e daventaus pli cumpleins, pli lads e bials el tgau, el dies ed en las parts davos.“

El 18avel e 19avel tschentaner fuva la tratga de biestga en Surselva zun numerusa. Ins sespruava d'envernar e d'alpegiar tons armals sco mo pusseivel. Il diember de vaccas en nuegl demonstrava la beinstonza e rihezia dil pur. Pader Placi a Spescha, al qual nus engrazien oz medemamein in mantun custeivlas notizias culturalas ord la Surselva, scriva verbalmein sur de Sursaissa tudestga: „Paupers cattan ins darar, che fussen a dies ad outra gliend e la rihezia consista surtut el grond diember de vaccas e de veglias schettas carn-piertg, las qualas ei sechentan si sur combras (mattei las schettas e buca las vaccas!). Ei tschercan buca mo de haver sur combras bia schettas e schambuns, anzi era puolpas, las qualas ei ensalan e fimentan. La gronda rihezia della populaziun consista sco jeu haiel gia detg enten la tratga d'animals e la pli nobla de quella enten il muvel. Alla tratga sededichescha il pievel zuar buca sin ina fina moda e maniera, denton silmeins sin moda rendeivla. Ei dat en quella contrada bia cauras e nuorsas. Dallas empremas gudognan ils habitonts buns mignucs e dallas davosas fina launa, d'omisduas denton debia daners. Ils pors, ch'ei tegnan, ein pigns; mo lur carn ha in special bien miers e semantegn 20 onns ed aunc dapli, senza negina miseria (sic!). Prendan ins ina buccadetta de quei e coi, sche vegn la suppa tut melna e murdenta, aschia che quella survescha fetg bein als maguns della populaziun.

Quei, ch' ils habitonts retilan ord il muvel, ei in bien ton. Plirs purs enviaran 20 tgaus biestga e da quei magari la mesadad vaccas, auters schizun entochen 40 tgaus. La mesadad dil caschiel vegn vendius.“

Per la Cadi d'antruras vala pauca letga il medem. Pader Placi a Spescha ha dumbrau els anno 1787 en las 7 vischnaucas dil cumin la sequenta muntanera: 4400 vaccas, 4300 genetschas, 5890 nuorsas, 4680 cauras e 1160 pors. Quei fagess aschia 8700 vaccas e genetschas, in diember che survaga in schitéc las ceffras ded oz.

Da quellas uras datgavan ins pauc sin la fuorma e bellezia dil tier. Il principal fuva latg e fritgeivladad. Il maletg ch'ina chischada vaccas purscheva agl aspectatur fuva perquei variabels. Sin pastira, a mises ed en mulétg pasculavan vaccas de differentas colurs e de differentas fuormas: vaccas melnas, vaccas brinas, vaccas grischas, vaccas gaglias, grisch-blauas e grisch-alvas, vaccas stgiras e vaccas neras. Ei deva vaccas pintgas, vaccas mesaunas.

Dr. Forrer fa l'emprova de distinguer ordlunder dus principals raz: il raz brin sursilvan ed il raz grisch sursilvan.

Las vaccas brinas fuvien plitost cuortas e braccas. Ellas possedevien in tgauc cuort e stretg, ina bucca largia e corns levs, alvs e de furtga. Il pèz fuvì profunds e rodunds, la crusch onz stretga e la cua beinplazzada e satella. La masira entuorn veta variavi da 150 entochen 165 cm.

Vaccas grischas secattavien en emprema lingia en Lumnezia, a Surcasti, Lumbrein, Cumbel e Peiden. Quellas fuvan buca gestas ed unitas el peil. La

part davon fuvì anzi stgira, baul sdremada e baul gagliada. Sur la cavazza neuagiu setergevan magari sdremas ed entuorn ils egls circulavi in rudi stgir e la corna fuvì cuorta, rodonda ed alva, osum nera. La lingia dil dies placheva bein e la crusch era lada. Da veta mesirava il raz ses 165—180 cm grossezia e la peisa muntava sin ca. 560 kg. Vaccas grischas devan bein latg ed eran tgunschas. Quellas furnevien las meglieras puolpas.

Neu dalla val Leventina vegnevan singuls tachis. Quels paradavan en grischtgietschen e ner-brin. La davosa color predominava. Lur tgau fuvà par'ei stretgs e cuorts e la part davos onz leva. Ils tachis havevan denton in pulit bi iver e devan tschecamein latg.

Il raz brin ed il raz grisch ei savens vegnius cruschaus, aschia ch'ins obteneva exemplars fetg clars e zun tschercai dals Talianers.

Il hanletg cun ils Talianers fuvà en summa la scompa dils purs sursilvans. Mo ei para, ch'ei devi era surpresas e ch'il export en l'Italia mavi già da lezzas uras empau pei ziep. Pader Placi a Spescha selamenta entuorn la fin dil 18avel tschentaner lundergiu. Ils habitonts della contrada catschien lur biestga als Talianers vi Ligiaun, a Tirano e plinengiu sut il nas e vendien persunter mal lur genetschas. Pli baul vegnevan quels entochen neuasi en la Surselva e pagavien bein. Ins quanti fetg pauc de calcular la sperdita sin 5 flurins (12½ frs.) il tgau. Quei fetschi per ils 1500 tgaus biestga, che la Cadi catschi annualmein sur cuolm, la pulita summa de 7500 fl. (oz 31 250 frs.).

Ei vegneva era marcadau sin las fieras de Glion, Peiden, Vuorz e Mustér. Ils de Sursaissa visitavan dapli la fiera d'Ursera per vender e per schar a tscheins.

En in cert temps ei la biestga sursilvana vegnida exportada per andants prezis en la Baviera, nua che quella ha recaltgau sin la tratga.

Pli baul enconuschevan ils purs sursilvans neginas societads de tratga de biestga, neginas exposiziuns e neginas punctaziuns. Lezzas ein vegnidas a strada pér entuorn la viulta dil 19avel tschentaner, il mument ch'in ameliorament della tratg cun speciala finamira ha sefatg valer ed ha, dismettend las diversas razzas veglias, introduciu la tratga de biestga brina esclusiva. Ils stathalters e cussegliers havevan tenor lescha l'obligaziun de tener presapauc en mintga vischinadi in taur gratuitamein en disposiziun al survetsch della tratga. Capeivel, ch'ei fuvà sut talas circumstanzias buca adina della megliera rauba.

Denton, malgrad las munconzas en las fuormas exteriuras, possedeve quella biestga la buna qualidad d'ina sauna natira. La biestga muntagnarda fuvà ferma e robusta. Per cletg e ventira ei quella qualidad aunc atgna a nies raz. La sanadad della biestga en las alps, resalvada tut specialmein allas relaziuns climaticas e naturalas de nossas muntognas, disponeva e dispona aunc adina nossa tratga per ina mercanzia preferida.